

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013.42

О. Л. Караман

ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРЕДОВИЩНОГО КОМПОНЕНТУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗАСУДЖЕНИМИ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ВИХОВНІЙ УСТАНОВІ

Прийняття у 2003 році нового Кримінально-виконавчого кодексу [2] відразу виявило ряд суперечностей у пенітенціарній системі України, зокрема: між проголошенням метою пенітенціарного процесу ресоціалізації засуджених (що буквально означає повторну соціалізацію, а отже, розвиток людини у взаємодії із суспільством) та ізольованістю пенітенціарної системи від соціальної, засуджених – від суспільства й, як наслідок, відсутністю умов для досягнення заявленої мети; між визначенням провідним засобом ресоціалізації соціально-педагогічної роботи та відсутністю її системної організації.

Тому перед соціально-педагогічною наукою постало завдання перетворення найбільш закритих на сьогодні педагогічних систем спеціальних виховних установ для неповнолітніх (виховних колоній) на відносно відкриті соціально-педагогічні системи задля досягнення мети ресоціалізації засуджених соціально-педагогічними засобами.

Таку спробу було зроблено нами в межах науково-дослідної роботи з обґрунтування, розробки та впровадження в пенітенціарну практику системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах, спрямованої на їх ресоціалізацію.

Ураховуючи складність системи соціально-педагогічної роботи, у першу чергу, з погляду її умовного розчленування на педагогічний та соціальний складники, відбір оптимальних для її життєздатності компонентів було здійснено на підставі аналізу інтеграційних можливостей уже існуючих моделей педагогічної (Ю. Бабанський, В. Безпалько, Л. Вікторова, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, Я. Мамонтов, О. Новиков та ін.), соціальної (А. Барвінський, В. Граждан, Б. Єрасов, А. Кравченко, М. Леві, М. Лукашевич, Р. Мертон, Т. Парсонс та ін.) та соціально-педагогічної (О. Безпалько, В. Загвязинський, І. Лебедева, С. Каменєв, С. Коношенко, С. Омельченко, В. Тесленко, І. Трубавіна та ін.) систем. Обираючи в якості основної «конструкції» традиційну структуру педагогічної системи спеціальної виховної установи для неповнолітніх, що становить поєднання *цільового* (мета, завдання, результат), *об'єкт-суб'єктного* (об'єкт – неповнолітній засуджений та суб'єкт – персонал установи), *змістовного* (освітня, виховна,

психологічна, соціальна робота; підготовка персоналу до соціально-педагогічної роботи), *технологічного* (форми та методи освітньої, виховної, психологічної, соціальної роботи; підготовки персоналу до соціально-педагогічної роботи; етапи) компонентів, ми додали до неї новий компонент – *середовищний*, що охоплює ту частину соціальної системи (соціального середовища), яка володіє педагогічним та іншим потенціалом і може бути використана на користь генеральної мети соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими – їх ресоціалізації, реінтеграції в суспільство та подальшої соціалізації й розвитку. До цієї частини ми включили окремих індивідів, групи, різнопрофільні соціальні інститути, що вже взаємодіють або готові до взаємодії зі спеціальною виховною установою для неповнолітніх, перетворюючи її з найбільш закритої на сьогодні педагогічної системи у відносно відкриту соціально-педагогічну систему.

Тому метою нашої статті стала характеристика середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальній виховній установі.

Як було зазначено вище, середовищний компонент змодельованої нами системи є частиною соціальної системи, яку можна використовувати в соціально-педагогічній роботі для досягнення мети ресоціалізації та реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення.

Соціально-педагогічна паспортизація регіону і громади, до яких належить окрема спеціальна виховна установа для неповнолітніх, дозволила нам визначити соціально-педагогічний потенціал різнопрофільних суб'єктів середовища шляхом дослідження змісту їх діяльності та можливості його використання в соціально-педагогічній роботі із засудженими. Таким чином, до середовищного компоненту системи було включено окремих індивідів, групи, соціальні інститути (владні, освітні, виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні, громадські та ін.), які, володіючи ієрархічними й однотипними взаємозв'язками, утворюють умови для *організації* соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими та *управління* цим процесом на рівні регіону і громади окремої виховної колонії.

Під *організацією* соціально-педагогічної роботи ми розуміємо взаємодію взаємопов'язаних суб'єктів соціально-педагогічної роботи, у результаті чого утворюється певне організаційне ресоціалізуюче середовище; цільове об'єднання ресурсів (матеріальних, кадрових, територіальних, особистісних) різних суб'єктів для досягнення мети соціально-педагогічної роботи – ресоціалізації засуджених.

Під взаємодією суб'єктів соціально-педагогічної роботи, що є основою її організації в межах середовищного компоненту, ми розуміємо організований у відповідності до вимог чинного законодавства, відомчих і міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва

(погоджених або спільних дій) суб'єктів, спрямований на досягнення мети ресоціалізації неповнолітніх засуджених [1].

Разом з тим ми відзначаємо, що організація взаємодії суб'єктів не може відбуватися сама по собі, а потребує цілеспрямованого впливу – *управління*, яке може здійснювати суб'єкт управління, наділений владними повноваженнями. Організація взаємодії по своїй сутті є управлінською діяльністю, а точніше соціальним управлінням. Так, С. Гречанюк визначає, що соціальне управління – особливий вид діяльності, спрямований на упорядкування, погодження колективних дій людей для досягнення визначеної мети [1]. У межах організації та управління реалізується системно-кібернетичний підхід до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, що забезпечує цілісність її структури, підтримання режиму функціонування згідно із закладеною програмою, оптимальне планування на основі прийняття управлінських рішень тощо.

Організаційно-управлінські відносини між суб'єктами взаємодії вчені розглядають за вертикальним принципом (між вище- і нижчестоящими органами управління, пов'язаними відносинами субординації) і горизонтальним (між особами та органами одного рівня, не пов'язаними відносинами підпорядкування). Проте й відсутність підпорядкованості між колективними суб'єктами взаємодії не виключає керівної ролі одного з них, а також вертикальних зв'язків у межах кожної організації.

Виходячи з наведених вище міркувань, маємо дворівневу ієрархічну структуру середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими: на першому рівні основним суб'єктом управління, координації та організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими виступає управління Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України в конкретній області, а іншими суб'єктами її організації – органи влади на рівні регіону і громади, які вступають у взаємодію з управлінням ДПтС та між собою в якості рівноправних суб'єктів; на другому рівні основним суб'єктом управління, координації та організації соціально-педагогічної роботи є спеціальна виховна установа (виховна колонія для неповнолітніх), яка, підкоряючись управлінню ДПтС, вступає у взаємодію з державними установами, організаціями та різнопрофільними закладами регіону і громади, що у свою чергу, підпорядковуються відповідним органам влади першого рівня. Крім державних установ, організацій та закладів, суб'єктами організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими виступають недержавні установи та організації, підприємства різних форм власності, окремі громадяни, сім'я, референтні групи.

Оскільки метою даної статті є характеристика середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми

засудженими, то наведемо основні функції суб'єктів середовища окремої спеціальної виховної установи для неповнолітніх.

Як було зазначено вище, основним суб'єктом управління соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими на регіональному рівні є *управління ДПтС України в конкретній області*, зокрема, його підрозділ – сектор соціально-виховної та психологічної роботи.

У межах нормативно встановлених повноважень обласне управління ДПтС України, вступаючи у взаємодію з іншими органами влади, державними і недержавними організаціями:

- забезпечує реалізацію державної політики щодо правового, трудового, морально-етичного, естетичного, санітарно-гігієнічного, фізичного, національно-патріотичного виховання; загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; психологічної підтримки; культурного та духовного розвитку неповнолітніх засуджених; соціальної адаптації неповнолітніх, які звільняються з виховних колоній;
- розробляє та вдосконалює науково-методичне забезпечення соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими та підготовки персоналу до соціально-педагогічної роботи із засудженими;
- проводить інспектування та перевірки діяльності виховних колоній, надає практичну допомогу адміністрації з питань організаційної та управлінської діяльності, вносить пропозиції керівництву ДПтСУ щодо вдосконалення діяльності цих установ.

Співпрацюючи з іншими регіональними (на рівні області) та районними (на рівні громади) *органами влади* за горизонтальним принципом, обласне управління ДПтС України утворює перший (вищий) щабель організаційної взаємодії суб'єктів (елементів) середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, який представлений: *обласним (районним) судом*, що виголошує вирок, формує справу на засудженого (що є дуже цінним матеріалом для вивчення особи засудженого, причин та умов вчиненого злочину), отримує від ДПтС України інформацію про місце відбування покарання неповнолітнім, а також подальші переміщення або дострокове звільнення, перегляд або скасування вироку суду тощо; *обласною (районною) прокуратурою*, яка здійснює нагляд за дотриманням в колонії законності при виконанні судових рішень у кримінальних справах та прав засуджених; *обласною (районною) радою*, при якій створюється спостережна комісія окремої виховної колонії, що здійснює контроль за дотриманням конституційних прав і свобод неповнолітніх у процесі виконання покарання, утворює належні умови для їх тримання, залучає до цієї діяльності громадські організації, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та громадян; надає допомогу в соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання тощо; *обласною (районною) державною адміністрацією*, яка, маючи у своєму складі різнопрофільні управління (освіти і науки, у справах сім'ї, молоді та

спорту, праці та соціального захисту, культури і туризму, внутрішніх справ, охорони здоров'я), обласну (районну) службу у справах дітей, обласний (районний) ЦСССДМ, сприяє в організації освіти, усебічного виховання, розвитку, соціального захисту, відновлення соціального статусу, побутового і працевлаштування після звільнення тощо; *обласною молодіжною радою*, що реалізує молодіжну політику у сферах освіти, спорту, здорового способу життя, патріотичного виховання, захисту прав та інтересів, працевлаштування, активної участі в суспільному житті тощо.

Другий рівень взаємодії суб'єктів середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими представлений безпосередніми її організаторами – *окремою виховною колонією*, що безпосередньо підпорядковується обласному управлінню ДПтС України; *державними установами, організаціями та різнопрофільними закладами*, що підпорядковані управлінням обласної (районної) адміністрації (центри зайнятості, молодіжний центр праці, органи внутрішніх справ, служби у справах дітей, ЦСССДМ, центри соціальної адаптації звільнених осіб, притулок для дітей, центр соціально-психологічної реабілітації дітей, освітньо-виховні, культурно-спортивні, медико-психологічні, право освітні, вищі навчальні заклади); *недержавними установами, організаціями, об'єднаннями* (громадські, благодійні та релігійні організації, волонтери, окремі громадяни, виробничі організації та підприємства, ЗМІ, сім'я, референтні групи та інші).

Так, обласні, районні та міські *центри зайнятості та молодіжний центр праці* беруть участь у підготовці засуджених до звільнення та надають допомогу в трудовому влаштуванні особам, які звільнилися з місць позбавлення волі; *органи внутрішніх справ* також беруть участь у підготовці засуджених до звільнення та надають допомогу в побутовому влаштуванні особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, здійснюють облік та контроль за поведінкою засуджених; *служби у справах дітей* представляють інтереси дітей у судах та їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, порушують питання про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей, влаштовують і встановлюють статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, направляють дитину, яка не має місця проживання після звільнення, на тимчасове влаштування до притулку, центру, соціально-реабілітаційного центру (дитячого містечка); *ЦСССДМ* здійснюють соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в колоніях і звільнюються з них: надають соціально-педагогічні, соціально-медичні, психологічні, юридичні, інформаційні послуги неповнолітнім та молоді, які відбувають покарання в установах виконання покарань, за умови їх звернення або звернення керівництва цих установ до ЦСССДМ, беруть

участь у реалізації спеціальних програм підготовки до звільнення засуджених через відновлення та зміцнення їх суспільно корисних зв'язків, сприяють у попередньому вирішенні питань, пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному населеному пункті, працевлаштуванням або навчанням після звільнення, консультують персонал установ виконання покарань з питань соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми та молоддю, залучають до надання соціальної допомоги засудженим об'єднання громадян, підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, у тому числі благодійних організацій, а також окремих громадян; *центри соціальної адаптації звільнених осіб* забезпечують поступове повернення осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі, до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм різних послуг: соціально-побутових (тимчасове проживання, харчування, надання одягу, взуття, білизни, користування душем та пральною, збереження речей та документів), психологічних (психологічні консультації, психодіагностика, психокорекція, психотерапія), соціально-педагогічних (розробка індивідуальних планів соціальної адаптації, культурно-масові заходи, формування позитивного ставлення до власної особистості, навчання самостійному вирішенню життєвих проблем, допомога в здобутті освіти), соціально-медичних (організація первинного медичного огляду та, у разі потреби, надання першої медичної допомоги, фізкультурно-оздоровчі заходи, направлення до закладів охорони здоров'я за територіальним розташуванням Центру), юридичних (допомога в оформленні правових документів, відновленні паспорта, консультації та роз'яснення чинного законодавства), послуги з працевлаштування (сприяння у працевлаштуванні, соціальний супровід працевлаштованої особи); *притулки для дітей* здійснюють тимчасове розміщення дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 днів, утворюють належні житлово-побутові і психолого-педагогічні умови для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості навчатися, працювати та змістовно проводити дозвілля; *центри соціально-психологічної реабілітації дітей* забезпечують тривале (стаціонарне) або денне перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги в межах структурних підрозділів: відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації, лікувально-профілактичне відділення, юридична служба; служба «Телефон довіри для дітей» та ін.; *культурно-спортивні, освітньо-виховні, медико-психологічні, правоосвітні заклади; виробничі організації та підприємства, ЗМІ* взаємодіють з виховною колонією на основі угод та спільних планів соціально-педагогічної роботи за такими напрямками: фінансова

підтримка, освіта та формування світогляду, психологічна допомога, трудове виховання і працевлаштування, правова освіта й виховання, фізичне виховання і спорт, моральне, патріотичне, та естетичне виховання, охорона здоров'я, санітарно-гігієнічне та статеве виховання, науково-методичне забезпечення, зв'язок з громадськістю тощо; *вищі навчальні заклади* здійснюють підготовку персоналу до соціально-педагогічної роботи із засудженими, науково-методичне й інформаційне забезпечення пенітенціарного процесу, надання вищої освіти засудженим, наукові дослідження з актуальних проблем реформування пенітенціарної системи України; *недержавні установи, організації, об'єднання* (громадські, благодійні та релігійні організації, волонтери, окремі громадяни, сім'я, референтні групи та інші) беруть участь у виправленні і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними, проводять роботу з особами, що звільнилися з місць позбавлення волі: утворюють центри соціального обслуговування звільнених з місць позбавлення волі, як цілодобового, так і денного режиму перебування, надають різні види гуманітарної допомоги, допомогу в захисті прав та законних інтересів; відновлюють позитивні сімейні та дружні стосунки тощо.

Отже, середовищний компонент системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, представлений організаційно-управлінською взаємодією органів влади, державних і недержавних установ, організацій та різнопрофільних закладів, дозволяє створити ресоціалізуюче середовище навколо окремої виховної колонії задля об'єднання ресурсів регіону, громади, спеціальної виховної установи та досягнення мети ресоціалізації й інтеграції неповнолітніх в суспільство після звільнення повноправними громадянами. Подальша проектувальна діяльність у межах середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальній виховній установі буде спрямована на: укладення угод про співпрацю між обласним управлінням ДПтС України та іншими органами влади, спеціальною виховною установою та різнопрофільними соціальними інституціями, описаними нами вище; розробку змісту і планів спільної соціально-педагогічної роботи для упровадження в пенітенціарну практику.

Список використаної літератури

- 1. Гречанюк С. К.** Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Гречанюк Сергій Костянтинович. – Ірпінь, 2006. – 253 с.
- 2. Кримінально-виконавчий кодекс України.** – Х. : ПП „ІГВІНІ”, 2007. – 96 с.

Караман О. Л. Характеристика середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальній виховній установі

У статті з позицій системного, структурного, діяльнісного, функціонального та інших наукових підходів представлено характеристику середовищного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальній виховній установі, що уявляє собою поєднання окремих індивідів, груп, соціальних інститутів, які, володіючи ієрархічними й однотипними взаємозв'язками, утворюють умови для організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими та управління цим процесом на рівні регіону і громади окремої виховної колонії з метою ресоціалізації засуджених та повернення їх у суспільство повноправними громадянами.

Ключові слова: система соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, середовищний компонент, різнопрофільні соціальні інституції.

Караман Е. Л. Характеристика средового компонента системы социально-педагогической работы с несовершеннолетними осужденными в специальном воспитательном учреждении

В статье с позиций системного, структурного, деятельностного, функционального и других научных подходов представлена характеристика средового компонента системы социально-педагогической работы с несовершеннолетними осужденными в специальном воспитательном учреждении, представляющий собой объединение отдельных индивидов, групп, социальных институтов, которые, обладая иерархическими и однотипными взаимосвязями, создают условия для организации социально-педагогической работы с несовершеннолетними осужденными и управления этим процессом на уровне региона и громады отдельной воспитательной колонии с целью ресоциализации осужденных и возвращения их в общество полноправными гражданами.

Ключевые слова: система социально-педагогической работы с несовершеннолетними осужденными, средовый компонент, разнопрофильные социальные институты.

Karaman E. L. Characteristic of Milieu Component of Social and Pedagogical work with Juvenile Criminals in Special Educational Establishment

The article describe characteristic of milieu component of system of social and pedagogical work with juvenile criminals in special educational establishment from positions of system, structural, actional, functional and other scientific approaches. The milieu component is integration of separate individuals, groups, social institutes such as governance, schooling,

educational, psychological, medical, sports, artistic, industrial, social and protective, religious, public and others. All of them have hierarchic and single-type intercommunication and create conditions for organization of social and pedagogical work with juvenile criminals and for management of this process on regional level and on level of mass of separate educational colony for the purpose of resocialization of criminals and their return as freeman to society. The content of social and pedagogical work with juvenile criminals of all subjects of milieu component is definite.

Key words: system of social and pedagogical work with juvenile criminals, milieu component, social institutes of different profile.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.015.31:316.42

О. В. Яковлева

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ЙОГО ОБ'ЄКТ-ПРЕДМЕТНІЙ ГАЛУЗІ

Сьогодні в науці відсутній єдиний погляд на феномен соціального виховання. Цей факт детермінований «розмиттю» об'єктно-предметної галузі соціальної педагогіки та її категоріального апарату.

У цій статті робиться спроба шляхом аналізу теоретичних передумов становлення й розвитку об'єкт-предметної галузі соціальної педагогіки синтезувати сучасне наукове уявлення про феномен соціального виховання.

У сучасній науковій літературі виділяється низка тверджень, які визначають соціальну педагогіку як: 1) науку про професію; 2) прикладну науку; 3) галузеву науку; 4) навчальну дисципліну; 5) специфічну форму соціальної діяльності; 6) самостійну галузь наукового соціально-гуманітарного знання; 7) теоретичний фундамент соціальної роботи; 8) соціальне виховання; 9) педагогіку відносин у соціумі [1, с. 7].

Питання про те, яке з наведених вище тверджень має право на істину, – це питання гносеології, у якій виділено шість основних закономірностей науки: 1) обумовленість розвитку науки потребами суспільно-історичної практики; 2) відносна самостійність розвитку науки; 3) спадкоємність у розвитку наукових теорій, ідей і понять, методів і засобів наукового пізнання; 4) чергування в розвитку науки еволюційного й революційного періодів; 5) взаємодія й